

O SOCIÁLNOH KONANÍ

MOHAMMADRAFI MAHMOODIAN: Social Action. Variations, Dimensions and Dilemmas (Sociálne konanie, jeho varianty, dimenzie a dilemy). Uppsala University 1997, 288 s.

Mohammadrafi Mahmoodian je pracovníkom Katedry sociológie na univerzite v Uppsale. Recenzovaná kniha je jeho doktorskou dizertáciou. Autor si v nej postavil náročnú úlohu: analyzovať pojem sociálneho konania, porovnať základné teórie sociálneho konania, preskúmať hlavné typy a kľúčové dimenzie sociálneho konania, klasifikovať jeho základné typy a preskúmať, ako sa jednotlivé typy konania uplatňujú v reálnom živote individuálnych aktérov a sociálnych inštitúcií. Svoju prácu si rozvrhol do deviatich organicky prepojených kapitol.

V prvých troch kapitolách sa autor venuje konceptuálnym otázkam. V centre jeho pozornosti je predovšetkým pojem konania a jeho analýza v analytickej filozofii. Rozoberá vymedzenie konania ako určitého druhu udalosti ľudského tela, ako intencionalného alebo ako volitívneho (D. Davidson), resp. ako určitého druhu telesného pohybu, ktorý sa zameriava na nejaký cieľ a v ktorom aktér má intenciu tento cieľ dosiahnuť (Ch. Taylor). Pojem konania spája s pojmom agencie, s chápaním individua ako subjektu, ako činiteľa. Intencionalitu chápe nielen v tom zmysle, že aktér do istej miery vie, čo robí, ale aj v tom zmysle, že má aj určitý proaktívny postoj (*pro-attitude*), vhodný na to, čo robí.

Mahmoodian analyzuje aj práce rozličných kritikov analytickej filozofie a konštatuje, že analytickí filozofi skúmali zväčša len činnosť abstraktných individuí, že konanie reálnych a konkrétnych ľudských bytostí v komplexe sociálneho života nebolo predmetom ich diskusií. S jasnou ideou sociálne podmieneného konania prišiel K. Marx v polovici 19. storočia a až ku koncu minulého storočia začali E. Durkheim a M. Weber rozlišovať medzi ne-sociálnym konaním (ako predmetom psychológie) a sociálnym konaním. Sociálne konanie Mahmoodian charakterizuje ako konanie, ktorého intencionalita je ovplyvnená existenciou iných ľudských bytostí. Ukazuje, že intencionalita sociálneho konania má dvojdimenzionálny charakter: jej proaktívny postoj utvára nielen individuálny aktér, ale utvárajú ho aj iné ľudské bytosti - či už zovšeobecnené v kolektívite, alebo konkrétni iní, s ktorými aktuálne alebo potenciálne interaguje vo svojom konaní.

Autor v práci podáva historický prehľad klasifikácií ľudského konania. Vyčleňuje najmä starogrécke klasifikácie Platóna a Aristotela, rané moderné klasifikácie T. Hobbesa, J. Locka a A. Smitha a moderné typológie K. Marxa, E. Durkheima, M. Webera, E. Habermasa a E. Goffmana. Poukazuje na to, že vedci modernej doby formulujú svoje typológie konania v nadväznosti na predchádzajúce klasifikácie. Od Platóna preberajú rozlíšenie aktivít podľa toho, či sa zameriavajú na dosahovanie vnútornej hodnoty, alebo na vonkajší efekt. Vplyv Aristotelovej dichotómie *praxis/ poesis* sa prejavuje v ich

chápaní konania buď ako prostriedku na dosahovanie zvláštneho výsledku, alebo ako konania, ktoré má účel v sebe samom. V nadväznosti na sociálnych filozofov ranej modernity sa zameriavajú na analýzu socio-historického kontextu nášho života a na identifikáciu konkrétnych typov konania.

V štvrtej a piatej kapitole autor detailne osvetľuje moderné teórie či typológie sociálneho konania. Zameriava sa pritom najmä na teórie, ktoré majú vyhranené, jednotné a explicitne definované poňatie konania a navyše majú aj dnes čo povedať súčasným teoretikom. Štvrtá kapitola je venovaná klasickým teóriám: Marxovej teórii práce, Durkheimovej teórii normatívne regulovaného konania a Weberovej štvorrozmernej klasifikácii sociálneho konania. Piata kapitola je venovaná rozboru súčasných teórií, ktoré pojednávajú o typoch interakcií: Habermasovej teórii komunikatívneho konania a Goffmanovej teórii dramaturgického konania. Autor pritom ukazuje, že každý z nich nielenže vyčlenil určitý ideálny typ či typy sociálneho konania, ale poukázal aj na ich deviantné formy: odcudzenie, anómiu, zbavovanie sveta jeho čara, skreslenú komunikáciu, porušenie dramaturgie.

K. Marx podľa Mahmoodiana nielen ako prvý jasne sformuloval ideu sociálneho konania, ale aj ako prvý vyčlenil najzákladnejší typ sociálneho konania, ľudskú prácu a jeho deviantnú podobu - odcudzenie. Prácu považoval Marx za najpodstatnejší typ konania. Chápal ju ako účelovú aktivitu, zameranú na produkciu objektívnych a materiálnych prostriedkov života, v ktorej ľudia vstupujú do vzťahov k prírode a do vzájomných vzťahov a objektívizujú v nej svoje potreby, idey a záujmy, t.j. sami seba. Do tejto aktivity zahrnul nielen reguláciu a kontrolu, ale aj istý druh pre-intencie. Totalitu ľudského konania nazýval praxou a pojem praxe mal v jeho filozofii kľúčovú úlohu. Autor pritom zdôrazňuje, že Marxovi neslobodno pripisovať názor vulgárnych marxistov (od Kautského po Stalina), že ľudské bytosti sú iba bábky objektívnych síl.

E. Durkheim nielen že rozlíšil sociálne a ne-sociálne konanie, ale vyčlenil aj nový, zvláštny typ normatívne regulovaného konania. Individuum je podľa neho psychické a socializované. Jeho vedomie je špecifikáciou a individualizáciou spoločného vedomia, resp. kolektívnej reprezentácie. Sociálne fakty (normy, konvencie, pravidlá) nabádajú a nútia jednotlivcov nasledovať určité vzory myslenia a konania. V situáciách, v ktorých človek stráca záujem o sociálne pravidlá alebo keď spoločné vedomie nedokáže ovplyvňovať ich myslenie a konanie, mení sa normálne konanie na konanie anomické. Durkheim pripisoval sociálnemu konaniu charakter monolitckej (vnútorne nediferencovanej) jednoty; regulované konanie pripisoval spoločnosti a neregulované ne-socializovanej individualite. Celé bohatstvo interakcií individua a spoločnosti redukoval na túto polarizovanú dichotómiu. Autor ukazuje, že ani Parsonsova tripartitná klasifikácia neprekračuje rámec monolitckej štruktúry Durkheimovho chápania sociálneho konania.

M. Weber podľa Mahmoodiana po prvý raz v dejinách sociálnych vied explicitne definoval pojem sociálneho konania a vypracoval aj prvú extenzívnu typológiu sociálneho konania. Jeho typológia zahŕňa dva typy racionálneho konania: inštrumentálno-racionálny a hodnotovo-racionálny, a dva typy ne-racionálneho konania: afektové konanie a konanie vychádzajúce z tradícií. Posledné dva typy považoval za hraničnú líniu, oddeľujúcu zmysluplné konanie od jednoduchých reakcií na vonkajšie stimuly. Tieto typy

konania Weber označoval vedome za ideálne typy konania, ktoré možno použiť ako prostriedky analýzy a interpretácie reálneho, empirického konania. Za hlavnú cestu modernity považoval proces diferenciacie, racionalizácie a zbavovanie sveta jeho čara, ktoré chápal ako stratu slobody a stratu zmyslu konania.

Habermas a Goffman sa pridružujú názoru, že sociálne konanie je arénou, v ktorej sa presadzuje subjektivita; túto vetu však kvalifikujú dodatkom, že sa to deje v interaktívnom konaní každodenného života. Každý z nich pritom akcentuje odlišný aspekt sociálnej interakcie. J. Habermas kladie dôraz na porozumenie a súhlas. V sociálnom živote nachádza nový druh komunikatívnej racionality a zavádza nový model komunikatívneho konania ako zvláštného typu konania, ktoré sa (na rozdiel od strategického konania) zameriava na dosahovanie porozumenia a súhlasu. Komunikatívne konanie sa chápe ako ideálny typ konania, ktorý sa vo svojej čistej forme uplatňuje v ideálnej rečovej situácii; jazyk, reč sa chápe ako jediný nástroj koordinácie, dosahovania porozumenia a súhlasu. V zhoršenej situácii každodenného života sa diskurz môže systematicky skresľovať. E. Goffman kladie dôraz na prezentáciu sebaobrazu. Societu chápe ako divadelnú scénu, v ktorej majú jednotlivci nielen svoje špecifické roly, ale prezentujú aj svoj charakter; usilujú o prezentáciu uspokojivého sebaobrazu a obrazu svojho tímu vo vzťahu k iným. Vo svojich neskorších prácach zdôrazňuje, že jestvuje určitý rámec interakcie, ktorý do značnej miery podmieňuje poriadok interakcie, ako aj rolu individuí v nej.

Mahmoodian analyzuje tieto klasické a súčasné teórie či typológie sociálneho konania so znalosťou vecí. Berie do úvahy argumentáciu ich kritikov a nasledovníkov a poukazuje na ich limitovanosť a jednostrannosť. Ich vzájomným porovnávaním smeruje k vyčleneniu základných typov sociálneho konania a ich základných dimenzií. Tejto otázke je venovaná šiesta kapitola jeho monografie. V nej podáva prehľad základných typov sociálneho konania: práce, normatívne regulovaného, inštrumentálno-racionálneho, hodnotovo-racionálneho, afektového, konania vychádzajúceho z tradícií, komunikatívneho a dramaturgického konania.

Okrem základných typov sociálneho konania vymedzuje autor v tejto kapitole aj základné dimenzie sociálneho konania: spôsob a intenzitu intencionality, konfiguráciu zameranosti sociálneho konania na relevantných iných, socialitu, stupeň sú-vzťažnosti (*co-relation*) s inými, stupeň a spôsoby integrácie. Porovnáva základné typy sociálneho konania podľa uvedených dimenzií. Táto komparácia prerastá do náčrtu klasifikácie základných typov sociálneho konania. Jeho klasifikačná tabuľka je (okrem iného) zaujímavá aj tým, že sú v nej (podobne ako v Mendelejevovej tabuľke chemických prvkov) voľné okienka pre typy konania, ktoré síce možno pripustiť, ale neboli ešte konceptualizované ako odlišné typy.

Mahmoodian zdôrazňuje, že vyčlenené typy konania sú konceptualizované ideálne; predpokladá sa, že aktér koná v ideálnych situáciách, že je slobodný, autonómny, že vie stanoviť pravidlá a normy konania atď. V siedmej kapitole sa zameriava špeciálne na analýzu konania, ktoré prebieha v problematických či zhoršených situáciách. Rozlišuje päť kategórií zhoršených situácií sociálneho konania: *odcudzenie* (zbavuje prácu zmyslu a tvorivosti), *anómia* (slabosť autority a chatrnosť sily noriem), *zbavovanie sveta jeho*

čara (strata slobody a zmyslu konania), *systematicky skresľovaná komunikácia* (prekážky, poruchy pri hľadaní porozumenia a súhlasu počas diskurzu a vyjednávania), *zhoršená dramaturgia* (prekážky pri sebareprezentácii účastníkov interakcie). Autor ukazuje, že každý typ sociálneho konania možno skúmať v ideálnych i zhoršených situáciách, že možno ukázať na príčiny zhoršených situácií a hľadať možnosti premeny zhoršených situácií na lepšie. Podáva pritom prehľad sociologických výskumov jednotlivých kategórií zhoršených situácií ľudského konania.

V ôsmej kapitole Mahmoodian skúma dilemy a kontradikcie súvisiace s uplatňovaním základných atribútov sociálneho konania. Pozornosť sústreďuje na tri odlišné skupiny problémov: 1. na analýzu agencie vo vzťahu k socialite (vo vzťahu k sociálnemu tlaku noriem a pravidiel); 2. na analýzu vzťahu prostriedku a cieľa (na rozbor nesúladu medzi kultúrne vymedzenými hodnotami a normatívne určenými prostriedkami) a 3. na analýzu vzťahu medzi prostriedkovo-cieľovou racionalitou a inherentnými hodnotami vybraného spôsobu konania. Ukazuje, že v ideálnej situácii sa predpokladá, že dvojice uvedených atribútov sú vo vzájomnom súlade; v zhoršených situáciách však nemusia vzájomne korešpondovať, môže medzi nimi narastať diskrepancia. Autora pritom zaujíma, ako má aktér postupovať v takýchto zhoršených situáciách. Porovnáva napríklad postupy, akým je interpretácia, strategizácia, rezignácia, rebélia a revolúcia (v prípade diskrepancie medzi agenciou a socialitou) alebo inovácia, retreatizmus a rebélia (v prípade diskrepancie medzi konaním ako prostriedkom a cieľom konania).

Mahmoodianova monografia je kritikou monolitického názoru, ktorý redukuje sociálne konanie na jeden z uvedených typov. Prihovára sa v nej za pluralistický prístup k sociálnemu konaniu. V deviatej, záverečnej kapitole vyslovuje názor, že sociálny život sa dnes produkuje a reprodukuje ako agregát rozličných typov sociálneho konania, že životnosť inštitúcií a zmysluplnosť sociálnych aktivít je podmienená úplnosťou, diverzitou a pluralitou typov sociálneho konania, ktoré zahrnujú. Ani jeden typ konania neexistuje izolovane od druhých; existuje skôr ako komponent sociálnych inštitúcií (napríklad rodiny) alebo ako konštituent aktivity (napríklad futbalovej hry). Iba na analytickej úrovni sa naše konanie môže rozčleniť na odlišné typy a rozličné aspekty konania možno zjednodušiť ako ideálne typy. Túto myšlienku dokumentuje na analýze protestantských podnikateľov raného kapitalizmu a na analýze modernej rodiny.

Možno povedať, že Mahmoodian dosiahol náročný cieľ, ktorý si vytýčil. Vo svojej monografii podáva všestranný rozbor teórií, typov a dimenzií sociálneho konania. Zložitá problematika sociálneho konania je v nej podaná na vysokej teoretickej úrovni, opiera sa o relevantnú literatúru a o výsledky empirického výskumu. Je napísaná jasným a prehľadným štýlom. Obmedzuje sa na analýzu vzťahu sociálneho konania k sociálnym pravidlám a normám; vzťah sociálneho konania k prírodným a spoločenským zákonom zostáva mimo pozornosti autora.

Václav Černík

Prof. PhDr. Václav Černík, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR